

Til

NVE
Postboks 5091,
Majorstua
0301 Oslo

Fra

Naturvernforbundet i Nord-Trøndelag
v/ styremedlem Alette Sandvik
E-post: fjellykke@gmail.com

17.2.2019

Innspill til MTA for Sørmarkfjellet i Flatanger og Osen kommune

Sarepta Energi As har søkt og fått konsesjon til å bygge Sørmarkfjellet vindkraftverk som er lokalisert i Flatanger og Osen kommuner i Trøndelag. Området skal bygges ut med 31 stk. 4,2 MW turbiner, totalt 130,2 MW installert effekt. Konsesjonsområdet er 10,5 km². Konsesjon ble innvilget av NVE første gang den 7. juni 2010. Konsesjonen ble påklaget, men opprettholdt av OED med enkelte tilleggsvilkår den 26. august 2013. Den 23. mars 2015 søkte Sarepta Energi om en utvidelse av konsesjonsområdet, noe som ble innvilget av NVE den 19. juni 2015. Etter klage ble hoveddelen av utvidelsen opprettholdt av OED den 27. september 2016, som er dato for gjeldende konsesjon.

Det er usedvanlig mye/store områder med automatisk fredete kulturminner i konsesjonsområdet, samt en utfordrende topografi. Denne vindkraftsaken stiller seg i rekken av alle de andre utbyggingene som planlegges i uberørt natur i Trøndelag. Sørmarkfjellet inngår i konsesjonene med krav om for- og etterundersøkelser på fugl på Fosen. Aktive hekkeplasser for hubro, hønsehauk, storlom og smålom skal hensyntas i utbyggingen.

Naturvernforbundet har tidligere sendt inn 5 uttalelser i denne saken med utbygging av Sørmarkfjellet vindkraftanlegg og alle gangene har vi argumentert mot hele vindkraftprosjektet på Sørmarkfjellet, pga av de store irreversible ødeleggelsene det vil påføre naturmangfoldet.

Naturvernforbundet har i tidligere høringsuttalelser påpekt at de ornitologiske fagrapportene som ligger til grunn for konsesjonssøknadene i 2006 og 2009, er faglig sett meget svake. I miljønotatet fra konsulentfirmaet Rambøll (2015) som fulgte søknaden om

planendringer, er det ikke gjort nye feltundersøkelser som omhandler naturmangfoldet. Alt baserer seg på 14 år gamle fagrapporter fra 2005 som i tillegg ikke var særlig grundige.

Naturmangfoldloven stiller krav om et tilstrekkelig kunnskapsgrunnlag før det offentlige tillater tiltak som vil påvirke naturmangfoldet. Det betyr at vi både må ha kunnskap om naturmangfoldet slik det er i dag, og om hvordan det vil gå med naturmangfoldet etter at et eventuelt tiltak vil bli gjennomført. Naturmangfoldlovens kap II skal alltid legges til grunn i beslutninger som berører naturmangfoldet i større eller mindre grad. Naturmangfoldloven skal oppfylles på alle plannivåer. Når Miljødirektoratet påpeker at konfliktvurderingen økte fra D til D- E (sterkeste) etter utvidelsen, og dette ikke blir tatt hensyn til av NVE, så er det et brudd med Naturmangfoldloven.

Da Sarepta Energi AS søkte om konsesjon for Sørmarkfjellet vindkraftverk første gang i 2006, var den nye Naturmangfoldloven enda ikke vedtatt. Det var den heller ikke i 2009 da Sarepta søkte om konsesjon for andre gang. Da konsesjon ble gitt i 2013, var loven formelt vedtatt, men de nye lovbestemmelsene ser i liten grad ut til å bli anvendt i konsesjonsbehandlingen for Sørmarkfjellet. Det gjelder bl.a. § 10 om sumvirkninger og samlet belastning ulike naturinngrep kan medføre av ødeleggelser og forringelser i naturmiljøet. Loven sier følgende om økosystembelastninger: NML § 10. (økosystemtilnærming og samlet belastning). En påvirkning av et økosystem skal vurderes ut fra den samlede belastning som økosystemet er eller vil bli utsatt for.

Naturvernforbundet mener saken ikke oppfylder kravene til tilstrekkelig naturinformasjon og ber om at konsesjonen trekkes tilbake. Forvaltningsloven § 17 sier at forvaltningsorganet skal påse at saken er så godt opplyst som mulig før vedtak treffes. Dette medfører plikt til også å utrede og vurdere konsekvensene vedtaket får for naturmangfoldet. Det er ikke gjort i denne saken.

Utredningen som ligger til grunn for dette store naturinngrepet er svært mangelfull og tar ikke en gang hensyn til det som ligger til grunn for konsesjonen: at aktive reir av hubro, storlom og smålom skal reigstreres og taes hensyn til.

Fra MTA: «*Det er ikke registrert rødlistete fuglearter innenfor konsesjonsområdet, men i områdene rundt finnes flere verdifulle forekomster og kvaliteter for sjeldne og truede fuglearter*». Disse rødlista fugleartene er med sikkerhet registrert inne i området: hubro (sterkt truet), teist (sårbar), fiskemåke (nær truet), blåstrupe (nær truet), lirype (nær truet), gjøk (nær truet). Storlom og smålom har også vist seg å hekke inne i området.

Sørmarkfjellet er et svært rikt område biologisk sett. Skogområdene rundt fjellpartiene og selve fjellet gir svært gode livsvilkår for bl.a. hønsefugl og spurvefugl og dermed også for rovfugler. Øystein Lorentsen, Fylkesmannen i Nord-Trøndelag, Miljøvern avdelingen har under befarung i juni 2004 observert 26 fuglearter på og omkring planområdet, hvorav de fleste viste indikasjoner på hekking i området.

Videre skriver Multiconsult: *Det er en reell risiko for kollisjoner mellom fugl og vindturbiner, men den er relativt liten.* Dette er en uttalelse som må belegges med referanser. Hvilke norske biologer eller ornitologer hevder at det generelt er liten risiko for kollisjoner mellom fugler og vindturbiner?

Begge rypeartene våre står nå på rødlista og de er svært kollisjonsutsatt for vindturbiner. Bare i et vindkraftanlegg på Smøla har over 200 ryper dødd som en følge av vindkraftanlegget. Dette kan vel neppe kalles «liten risiko for kollisjoner»? Et vindkraftanlegg er utvilsomt et stort naturinngrep som kan ha svært negative effekter på mange fuglearter (May et al. 2010).

Både smålom og storlom er svært sky på hekkelokalitetene, og vil ved forstyrrelser ta til vingene på flere hundre meters avstand. I slike situasjoner er eggene eller ungene svært utsatt for predasjon. Flere undersøkelser i akkurat disse fjellområdene i Trøndelag har vist at det kan ta mer enn en time fra lommen skremmes av reiret til de kommer tilbake igjen (Torp 2001). Hekkesesongen fra de ankommer vannet til ungene er flygedyktige og forlater hekkevannet er fra 1. april (eller isløsning) til midten av september for de seneste kullene. Fylkesmannen sier også at basert på nyere undersøkelser fra Smøla, er det grunn til å anta at området rundt Molinvatnet med stor sannsynlighet kan bli ødelagt som hekkeområde for storlom hvis vindkraftanlegget blir bygget. Man vet altså at storlom hekker i Molinvatnet og er da pliktet til å ta hensyn til dette.

Det er observert hekkende smålom på Bølevatnet, likevel skriver Multiconsult at «det ikke vurderes som aktuelt med en hensynssone for bakkearbeid eller helikopter for Bølevatnet».

Her har man mange kilder på at det hekker lom i disse vannene, men mener at det ikke er nødvendig å ta hensyn til dette i hekketiden? Det er ikke avgrenset hensynsområder for de andre vatna som er potensielle hekkelokaliteter for lom, pga. manglende funn i forundersøkelsene. Det er særlig Krokvatnet, Bertesetervatnet og Molinvatnet hvor hekking kan bli forstyrret av anleggsaktivitet. I MTA står det videre «*Entreprenør må være forberedt på at det kan bli aktuelt med visse restriksjoner på anleggsaktivitet nær en eller flere av disse vatna i tida 1.5.-30.6. Dersom hensynet til hekkende fugler viser seg å bli for inngripende for progresjonen i anleggsarbeidene, vil unntak eller alternative tiltak bli tatt opp i dialogen med NVE*». Dette utsagnet viser akkurat det vi frykter, at man ikke ønsker å ta hensyn til fuglelivet hvis det ødelegger for progresjonen i byggearbeidet.

Den nye traseen som beskrives i MTA'en kommer til å gå tvers gjennom en forekomst av gullprikklav (VU-sårbar), registrert i Naturbase, på sørsida av Hestdalen. Denne må antas å bli ødelagt i sin helhet når trærne her hogges. Arten har iht. rødlistevurderingen sitt viktigste voksested i boreal regnskog i Midt-Norge hvor den vokser på rikbarks løvtrær eller på grankvister i leirraviner. Det er svært ille om myndighetene godtar ødeleggelse et svært viktig leveområde for denne rødlista arten. Dette bør absolutt ikke tillates.

Hvis en hytteeier hadde hugget trærne her med vilje og ødelagt leveområdet til en rødlista art så hadde han blitt anmeldt for miljøkriminalitet. Forekomsten av gullprikklav i dette området vurderes å ha stor regional verdi for arten.

Det biologiske mangfoldet er svært mangelfullt kartlagt når det gjelder fugl og rødlista pattedyr som hare og oter. På nordsiden av området hekker det sårbare sjøfuglbestandene som teist, dette er heller ikke nevnt i MTAen.

Manglende faglig vurdering vedrørende hubro

Truslene mot hubro tilknyttet massiv utbygging av vindkraftverk synes undervurdert og bagatellisert av utbygger og NVE i denne saken. Industrialiseringen av store verdifulle naturområder inkluderer fragmentering og forringelse av habitater bidrar til forstyrrelser overfor denne arten som er svært sårbar. Naturvernforbundet minner om at hubro er klassifisert som 'sterkt truet' (EN) i den norske rødlista.

Det bør være ganske klart nå at hubroen med stor sannsynlighet holder til i sør-vestlige og nord-vestlige områder av utbyggingsområdet. Både Krokvatnet og Bølevatnet er steder hvor den både er sett og det er funnet gulpeboller. Det bør derfor som på Innvordfjellet iverksettes et undersøkelsesprogram for å innhente mer kunnskap om hubroene rundt konsesjonsområdet og et oppfølgingsprogram. Det er totalt uansvarlig å starte utbygging i dette området uten å ha en kartlegging av hvordan dette vil påvirke de rødlistra artene (som hubro) i området.

Undersøkelsene som ble gjort i 2014 burde vært gjentatt før gjennomføring av MTA. Utformingen av vilkåret i konsesjonen og NVEs presisering av rammene for disse undersøkelsene gir føringer for omfanget som ikke er faglig forsvarlig.

De nye opplysningene som er kommet inn om observasjoner i området Uran – Bølestrand må NVE følge opp med vilkår knytta til MTA om undersøkelse ifht hubro. Det bør få følge for utbygging og anleggsvirksomhet i dette området.

Konsesjonen tilfredsstillende ikke naturmangfoldlovens (nml) § 7 krav til begrunnelse for offentlige myndighetsbeslutninger. Vedtaket viser ikke hvordan §§ 8 - 12 i naturmangfoldloven er behandlet inn i den konkrete saken og sier ikke noe om hvilken vekt de er tillagt. Vedtaket oppfyller heller ikke kravene i forvaltningslovens §§ 17 og 25 om at et forvaltningsorgan skal «påse at saken er så godt opplyst som mulig før vedtak treffes», og krav til proporsjonalitet mellom vedtakets begrunnelse og hvor inngripende vedtaket er.

Det er godt kjent at hubro er svært sensitiv for forstyrrelser og landskapsendringer i sine leveområder. Det er også en art som det er svært vanskelig å gjøre avbøtende tiltak for. Tiltak i forbindelse med eksisterende kraftlinjenett, bevaring av hubroens jaktområder og å

forhindre inngrep i nærheten av hekkelokaliteter regnes som de viktigste forvaltningsrettede tiltakene for å bevare hubro.

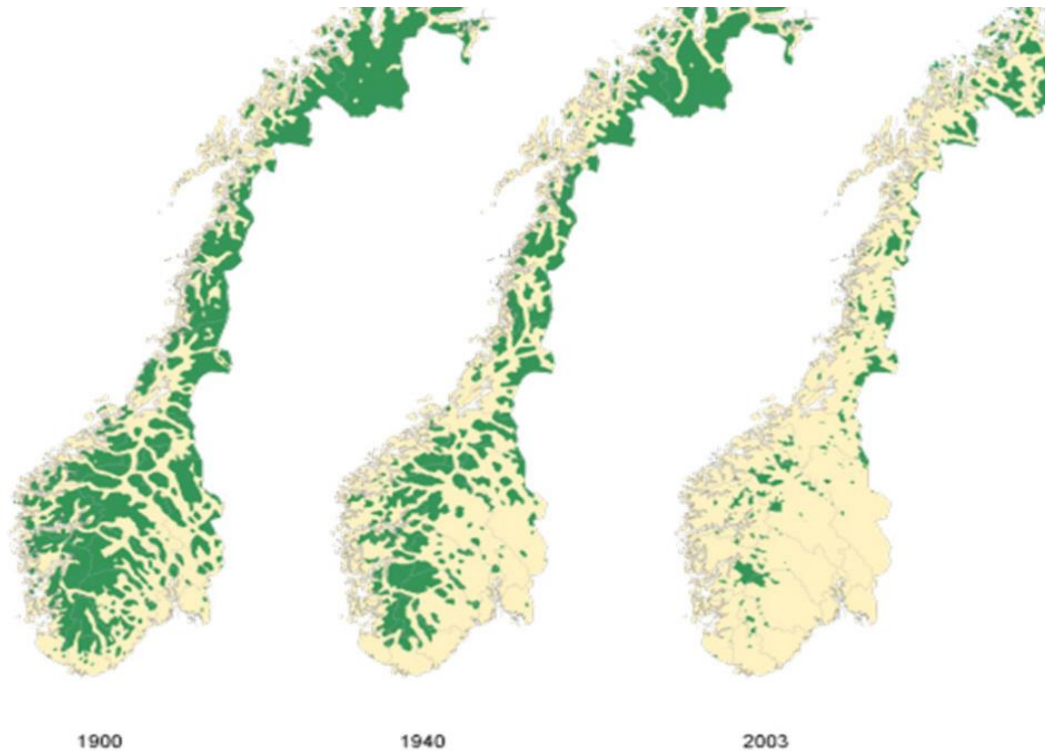
For hubro og rovfugler med høy levealder, er det anbefalt at undersøkelsesperioden før utbygging av vindkraftanleggene starter har en varighet på minst tre år (May et al. 2010). Det skyldes at disse artene ikke hekker hvert år. Dette er fuglearter som lever lenge og dersom hunnen ikke er i god nok kondisjon eller om byttedyrtilgangen er svak, vil paret avstå fra hekking. Det er funnet reirhyller som hubroen har benyttet i Trøndelag i ca 3000 år. Det sier noe om en art som ikke kan hekke "over alt", men har spesifikke krav til sine reirhyller og leveområder.

Det er et sterkt ønske i Norge å øke bestanden av hubro. Med eventuell framtidig positiv bestandsutvikling må lokaliteter der vi vet det har vært hekking av hubro tidligere tilskrives stor verdi. Det er velkjent hos flere arter at slike «sovende lokaliteter» igjen kan bli aktive dersom bestanden øker (Kroglund og Østerås, 2014).

Miljødirektoratet har i brev av 5. mai 2015 oversendt tematisk konfliktvurdering for prosjektet basert på omsøkt endringsforslag. Den samlede konfliktvurdering av tiltaket er satt til D-E. Det vil si de mest alvorlige konsekvenser for miljø. Det er svært sjelden at områder med en så høy konfliktgrad blir bygget. Det har ikke skjedd i Norge tidligere (<http://www.miljodirektoratet.no/Documents/Nyhetsdokumenter/vindkraft-miljohensyn-konsesjonsordningen201015.pdf>).

Dette skriver NVE: «Etter NVEs vurdering vil etablering av turbiner i de omsøkte områdene styrke prosjektets lønnsomhet betydelig...». Å ta hensyn til biologisk mangfold og det lovverket vi har rundt disse spørsmålene er en ting. En helt annen ting er spørsmålet om økonomi. Økonomi er ikke et argument man kan sett opp mot miljø på denne måten. NVE sier også at utbygging av Sørmarkfjellet er et «økonomisk bærekraftig prosjekt» og at de viktigste negative virkningen av tiltaket er knyttet til støy og visuelle virkninger. Begrepet bærekraft handler om å ta på alvor de utfordringer innen feltet natur og miljø som kloden står overfor i dag. Bærekraft handler om at vi i vår generasjon ikke skal forbruke mer av naturressursene enn det som tåles for at de neste generasjonene skal få dekket sine behov. Bærekraft handler om at kortsiktige økonomiske hensyn må vike for langsiktige miljøhensyn. Bærekraft handler ikke om at noen skal tjene mest mulig penger på ødeleggelse av de siste restene av uberørt natur som finnes i dette landet.

NVE's fagkunnskap om effektene av vindkraft på natur og miljø synes svært mangelfullt. Da er det desto viktigere å lytte til tunge fagmiljøer som har kunnskap innen dette feltet som Miljødirektoratet og Fylkesmannens miljøvern avdeling.

Bildet viser hvordan inngrepsfri natur har forsvunnet i Norge fra 1900 til 2003. Nå har regjeringen Solberg fjernet denne muligheten til å måle tapet av uberørt natur, men vi vet at det i 2018 er ca 5% av såkalt uberørt natur igjen sør for Nordland.

Tapet av uberørt natur har vært dramatisk i Norge de siste 20 årene og energibransjen er den sektoren som står bak størsteparten av dette tapet. Arealbeslaget i forbindelse med en vindmøllepark kan gjøre tidligere hekkelokaliteter eller områder der de søker etter mat uegnet. Dette gjelder alle de tre ansvarsartene som er registrert funnet i Sørmarkfjellet; hubro, storlom og smålom.

Det må antas at forstyrrelser fra helikopter vil være sterkere enn vanlig menneskelig ferdsel. Anleggsarbeid med helikopter og gravemaskin bør ikke foregå nærmere kjente hekkevann enn 2 km. Enkelte forskere har foreslått en buffersone 3 km som avstand mellom kjente hekkeplasser og bygging av vindkraftanlegg for å være helt sikre på at fuglene ikke blir forstyrret. Det har vært vanlig til nå å benytte seg av å ikke gjøre inngrep mer enn 1 km fra hekkeområder av forvaltningen i Norge. Men dette må kanskje oppdateres med sikte på en forsvarlig forvaltning der man planlegger inngrep i utrydningstruede arter sine leveområder. Helikopter kan virke mer forstyrrende på hekkende fugler enn vanlig menneskelig ferdsel, og i noen undersøkelser ble gjess urolige da helikopter var hele 20 km unna (Overrein, 2002).

Hubroens anonyme tilværelse medfører at lytting manuelt og med lyttebokser ikke nødvendigvis gir resultat. Territorielle hubropar er særdeles vanskelige å registrere. Dette skyldes både det at de er nattaktive og at par som har tilhold i veletablerte territorier nesten

ikke trenger å markere med lyd. Derfor må man ved aktuelle lokaliteter høre med lokalbefolkning som bor i nærheten. Innspill fra lokalbefolkningen må inkluderes i vurdering av områdenes status. Dette er ikke diskutert av NVE i denne saken.

Vet man lite om virkningene av tiltaket, skal føre-var-prinsippet tillegges stor vekt i saken (§ 9). Det faglige grunnlaget når det gjelder hubro og påvirkning fra vindkraftutbygging gir grunn til å hevde at tiltaket med stor sikkerhet vil komme i strid med forvaltningsmålene for hubro, dvs naturmangfoldlovens § 5, forvaltningsmål for arter. Paragrafen sier: *Målet er at artene og deres genetiske mangfold ivaretas på lang sikt og at artene forekommer i levedyktige bestander i sine naturlige utbredelsesområder. Så langt det er nødvendig for å nå dette målet ivaretas også artenes økologiske funksjonsområder og de øvrige økologiske betingelsene som de er avhengige av.*

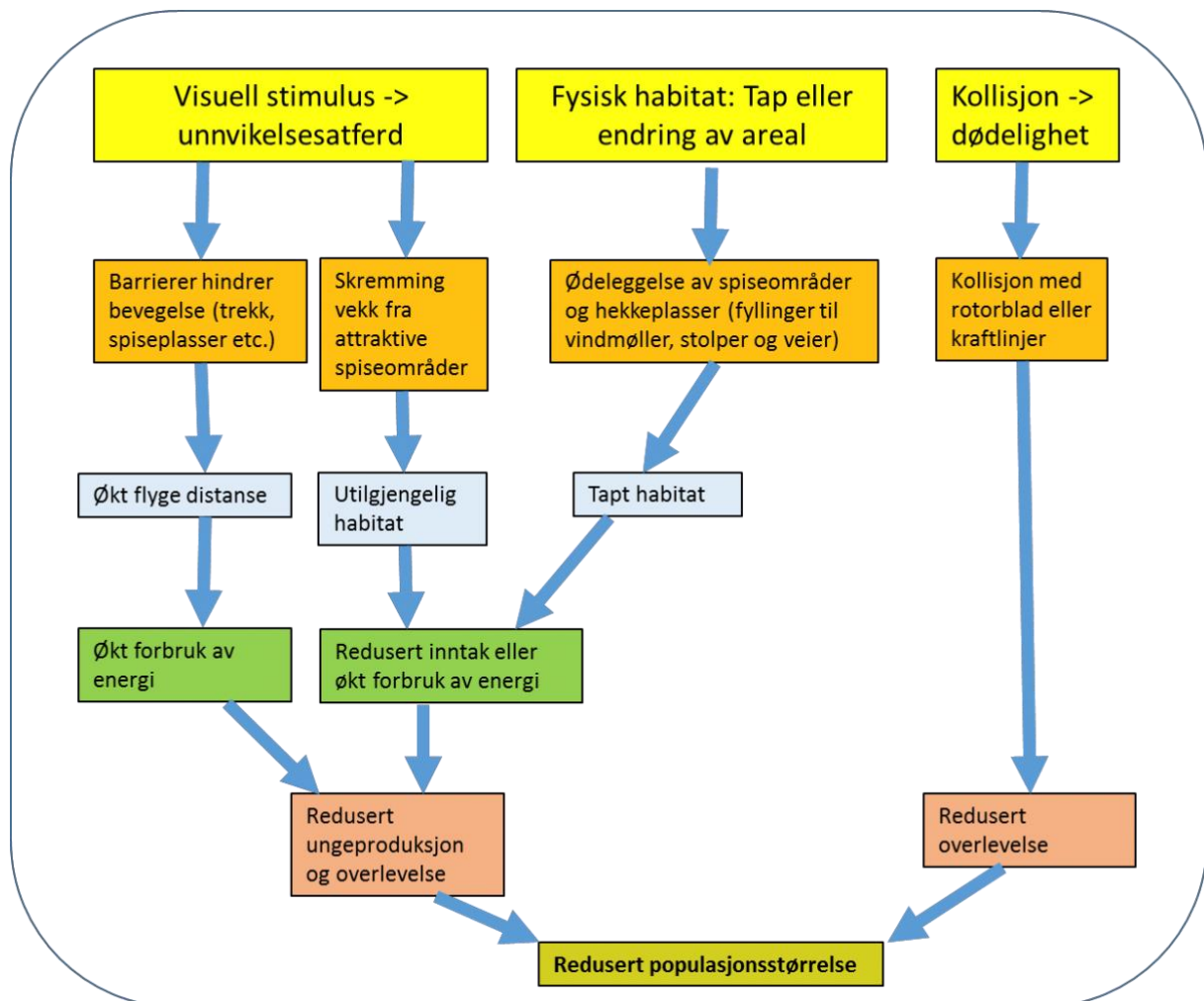
Hvis Sørmarkfjellet blir bygget ut blir dette et av åtte store industriinngrepet i hubroens leveområder langs kysten av Trøndelag. Disse øde kystfjellene er selve kjerneområdet for denne sterkt trua arten sitt leveområde. Naturmangfoldloven § 10 om sumvirkninger på økosystemene må blir nøyere vurdert i denne MTA for 2019.

NVE har i årevis gjentatt den feilen at hubroen er lite kollisjonsutsatt for vindturbiner. Det stemmer ikke. I rapporten **Comments on the report “Wind Energy Developments and Natura 2000”** viser forskerne at hubroen ligger som nr 6 av 90 arter som mest kollisjonsutsatt (http://ec.europa.eu/environment/nature/natura2000/management/docs/Wind_farms.pdf)

Det blir også hevdet at hubroen ikke er kollisjonsutsatt når vindturbinenes vingespenn ikke når lenger ned enn 75 m. Nå må det blir slutt på denne måten å behandle utrydningstruede arter, uberørt natur og viktige friluftsområder på. Hubroens biologi og jaktatferd gjør at den utvilsomt antas å være svært sårbar overfor forstyrrelser og kollisjoner ved utbygging av vindkraftverk. Selv om det er svært mangelfull kunnskap om hubro og vindkraft, er det dokumentert seks vindmølledrepte hubroer i et avgrenset område i Tyskland. Når også den nære slektningen Great Horned Owl (*Bubo virginianus*) oppgis å ha blitt drept av vindmøller i California, er det ingen tvil om at denne artsgruppa kan være utsatt for kollisjoner (NINA rapport 239 – Nils Rørv og Karl-Otto Jacobsen).

All kunnskap vi har tilgjengelig om hubro tilsier at etablering av vindkraftanlegg som planlagt på Sørmarkfjellet vil sterkt forringe området for arten. Et vindkraftanlegg vil representere et urolig område som vil være lite attraktivt for hubroen som art.

Fylkesmannen skriver at de synes det er overraskende og uheldig at de områdene som var mest konfliktfylte i forrige runde og som derfor ble tatt ut, fremmes på nytt. Av hensyn til hubro så er disse turbinene sterkt inngripende 9, 16, 17, 18.

Figuren beskriver viktige påvirkningsfaktorer for utvalgte fuglearter som følge av bygging og drift av vindkraftanlegg. Fra utredningen Fosen vindkraft 1; Status for svartand, storlom, smålom, hønsheuk og hubro før bygging av vindkraftverk og kraftledninger. (Husby, Eriksen, Kroglund et.al 2014). Dette viser at både visuell stimulus, tap av fysisk habitat og kollisjon med selve turbinene fører alle til reduserte populasjoner.

Kulturminner og friluftsliv

Naturvernforbundet konstaterer at utbygger har fått gjennomslag for å redusere avstanden til fredete kulturminner fra 250 m (som er regelen) til 50 meter. På grunnlag av dette kan man spørre seg om lovverket knyttet til ivaretagelsen for kulturminner ikke skal være ensbetydende for alle men tilrettelegges spesifikt for utbyggers interesse i sin helhet?

I konfliktbeskrivelsen står det at planendringen som er gjort for å øke inntjeningen i prosjektet medfører direkte inngrep i et statlig sikret friluftslivsområde, og at den indirekte påvirkningen blir ytterligere forsterket ved at turbinene er tenkt plassert nært inntil friluftslivsområdet. Landskapspåvirkningen øker siden turbinene plasseres nærmere kystlinjen. Tiltaket vil føre til en betydelig reduksjon i et større sammenhengende naturområde uten tekniske inngrep. Anlegget vil bli spesielt godt synlig fra de nærmeste fjellområdene, som vil bli negativt påvirket. Drageid leirskole vil også bli svært negativt berørt

av denne utbyggingen. Større deler av Drageid friluftslivsområde vil få en støybelastning på over 40 dB. At OED overkjører miljømyndighetene på den måten som er gjort her er oppsiktsvekkende. De har i denne saken opphevet et statlige vern av et friluftsområde som er Trøndelags største av denne sorten.

Generelt sett kan man si det er alvorlig når Fylkesmannens fraråding og Miljødirektoratets kritiske merknader til utvidelsen ikke blir tatt til følge av NVE/OED. Miljøfaglige innspill ser i all hovedsak ut til å overkjøres. MTA vedr Sørmarkfjellet henviser til at utbygger skal lage en plan for friluftslivet i vindkraftanlegget. Dette står i direkte kontrast til den betydning norsk friluftslivstradisjon har for folk flest. Definisjonen av ordet friluftsliv er fysisk aktivitet i naturen med sikte på miljøforandring og naturopplevelse (Stortingsmelding nr.18, 2015-2016). Den massive vindkraftutbyggingen i Trøndelag strider mot innholdet i denne stortingsmeldingen da man ødelegger store og omfattende områder egnet for naturopplevelser. I områder der det etableres vindkraftindustri blir det bygget veier, og fundament for hver vindmølle på størrelse med en halv fotballbane. Det er åpenbart at naturområdene vil bli sterkt påvirket både under og etter bygging.

I forbindelse med etablering av kraftlinjene vil gravemaskiner kjøre i terrenget fram til hver enkelt mast. Skog nær mastepunktene fjernes i 15-40 m avstand avhengig av spenningsnivå. Likeså fjernes skog 15-40 m til begge sider av kraftlinjetraseen hvis nødvendig. Dette for å hindre at trær faller inn på master eller kraftlinjer og forårsaker skader. Der det er løsmasser i terrenget brukes det store mengder betong. Gravemaskinene skal tilbake til hvert mastepunkt for å pusse terrenget etter at betongarbeidene er ferdige. Betong, armering, master og kraftlinjer transporteres med helikopter. Det blir mange turer til hver mast, noe som vil gi store forstyrrelser i anleggsperioden for både mennesker og fauna.

Oppsummert: Naturvernforbundet er av den mening at MTA vedrørende Sørmarkfjellet ikke oppfyller kravene til tilstrekkelig naturinformasjon og ber om at konsesjonen trekkes tilbake. Videre at det grunnet en rekke konsesjonsgitte vindkraftverk i nærliggende områder bør settes krav til at naturmangfoldloven § 10 om sumvirkninger på økosystemene samt at Naturmangfoldlovens § 7 blir vurdert. Vi kan heller ikke se at Forvaltningsloven § 17 ivaretas ut i fra omtalelse over.

Referanser:

Kroglund, R.T, og Østerås, J.E (2014) Utredning Bestandskartlegging av hubro (*Bubo bubo*) i Nord-Trøndelag. Utredning nr 163, Høgskolen i Nord-Trøndelag.

Husby, M.,Eriksen, A., Kroglund, R.T, Østerås, T.R. og Østerås, J.E (2014) Utredning, Fosen vindkraft 1. Status for svartand, storlom, smålom, hønehauk og hubro før bygging av vindkraftverk og kraftledninger.

May, R., Dahl, E.L., Follestad, A., Reitan, O. & Bevanger, K. (2010) Samlet belastning av vindkraftutbygging på fugl. Standardvilkår for for- og etterundersøkelser. NINA Rapport 623

NINA rapport 239 (2007):

<http://www.nina.no/archive/nina/PppBasePdf/rapport/2007/239.pdf>

Overrein, Ø. (2002) Virkninger av motorferdsel på fauna og vegetasjon : kunnskapsstatus med relevans for Svalbard. pp. 28. Norsk Polarinstitutt Rapportserie nr. 119.

Torp, E. (2001) Inventering av smålom og storlom i kommunene Osen og Roan sommeren 1999. Trøndersk Natur, 28, 14-21.